

İNSAN FAKTÖRÜ VE BİLİNÇLİLİK DÜZEYİNİN KALKINMAYA ETKİSİ

Human Factor and Consciousness at the Development

Dr. Hasan Arslan
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
hasanarslan@inonu.edu.tr

Özet: Kalkınmaya yalnızca bir zenginlik ve fakirlik meselesi olarak bakılamaz. Nitekim kalkınma başta insan ve şuur olmak üzere zihinsel ve ruhsal süreçleri içermektedir. Bu süreçte esas olan sosyal ve ruhsal gelişmelerdir. Dolayısıyla *geri kalmış* veya *az gelişmiş* olarak nitelenen ülkelerin konumu, o ülke insanların şuur düzeyleri, kişilik özellikleri, zihin dünyaları ve yaşadıkları sosyal yapıyla birlikte ele alınmalarını gerektirmektedir. Bu makalenin temel varsayımı; kalkınmak isteyen bireylerin, bunu hem kendi tutumlarını ve zihin yapılarını, hem de sosyal yapıyı değiştirmek suretiyle ve aynı doğal imkânlarla gerçekleştirebilecekleridir.

Anahtar Kelimeler: Şuur, Kalkınma, Kalkınma Şuuru, İnsan

Abstract: Development cannot understood solely as an issue of richness or poverty. Initially, as human and conscious, it contains mental and spiritual processes. In this process social and spiritual developments are essential. Thus, position of countries which described as *underdeveloped*, should be examine with mental level, personal features and worldviews of their communities, and social structures which they live within it. Main assumption of this article is that the people who want development can realize this with changing both their attitudes and mentalities and their social structures, with same natural possibilities.

Key Words: Conscious, Development, Conscious of Development, Human

GİRİŞ

Dünyada epey zamandır zihinleri meşgul eden önemli konulardan biri kalkınma meselesidir. Ülkemizde savunula gelen bazı fikir hareketleri

zaman-zaman fikir ve düşünce düzleminde kalmamakta, birbirleriyle çatışmaya bile girebilmektedirler. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu gibi tartışmaların temelinde ‘ülke kalkınmasının ancak kendi düşüncelerinin uygulamaya geçmesi ile gerçekleşebileceği’ tarzından görüşlerin yattığı görülebilir. Bu düşüncelerin bir kısmında ‘model ülke’ veya ‘geçmiş dönem’ önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır. Ancak dünyanın herhangi bir yerinde veya tarihinde başarılı olan bir görüşün dünyanın başka bir yerinde aynı başarıyı gösterme garantisi yoktur. Çünkü kalkınmada başta ‘şuurlu insan’ unsuru ve onun psikolojik yapısı önemlidir. Ayrıca kalkınma sürecinde ‘gelişmiş ülkelerin’ artniyetli yaklaşımları da göz ardı edilemez. Nitekim ‘art niyetli’ merkezler için herhangi bir sınırlama da yoktur. Bilhassa toplumun ‘değer’ atfettiği her sahada artniyetli yönlendirmeler yapılabilmektedir. Dolayısıyla kalkınma sürecinde insanlar ve ülkeler arasındaki ilişkilerin karmaşık bir yapı gösterdiği gözden uzak tutulamaz. Bu nedenle kalkınmayı gerçekleştirecek varlık olan insanın ‘şuurlu’ olması gerekmektedir.

Kalkınma hiçbir zaman kendiliğinden gerçekleşmez. Çünkü kalkınmayı gerçekleştirecek olan varlık sadece insandır. Şuurlu bir insanın öncelikle kalkınmayı talep etmesi ve onu gerçekleştirmek için uzun dönemli bir çalışma temposuna girmesi gerekmektedir. Bunun da şuurlu insanların ‘içten’ ve ‘yüksek’ motivasyonları sayesinde gerçekleşebileceği açıktır.

Makalemizde insan faktörü, şuur, kalkınma, kalkınma şuru, kalkınma sürecine genel bir bakış üzerinde durduk. Amacımız genelde Müslümanların özelde ilahiyat fakültesi öğrencilerinin şuur ve kalkınma şuru konusundaki eğilimlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmamızda literatürden yararlanılmış ve karşılıklı görüşme, mülakat ve gözlem metodu kullanılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. 1. İnsan Faktörü

İnsan ilişkileri içinde devamlı gelişen ve yeniden tanımlanan bir organizmadır. İnsanın diğer insanlarla bir ilişkisi olmaması neredeyse mümkün değildir. Kalkınmayı gerçekleştirebilmek için önce bireylerin günlük yaşamlarında, diğer kişilerin fikir ve düşüncelerine saygılı ve hoş görülmesi öğrenmeleri gerekir. “İnsan ilişkilerinin niteliği o insanların yaşamının kalitesini belirler” (Cüceloğlu, 1995: 13).

Duyarlı insan diğer insanları sanki bir nesneymiş gibi göremez. Sevgi ve saygıya dayanmayan hiçbir sistem de devam edemez (Köknel, 1985: 351). İnsan sevgi ve duyarlılık vasıtası ile diğer insanların subjektif olan yaşamlarında yer alır. Dolayısıyla kalkınma kesinlikle insanların birbirlerine karşı iyi davranmalarına bağlı olarak artar. İnsanların birbirlerine karşı kötü

davranmaları kalkınmaya engel oluşturur (Davies, 2004: 41). Çünkü insanlar arasındaki kötü ilişkiler çalışma verimini düşürür.

Bu aşamada din algılamalarının bireyin davranışları üzerinde etkili olabileceğini düşünüyoruz. Algılama olayı insanın beyinde meydana gelen bir faaliyettir. Herhangi bir algılama olayının gerçekleşebilmesi için, duyu organlarından gelen etkilerin beyne ulaşması gerekmektedir. Beyne ulaştırılan uyarımlar örgütlenerek bir anlam kazanırlar (Baymur, 1994: 127). Bireysel bir yaşantı olan algılamada, bireyin geçmiş tecrübeleri, inançları, ihtiyaçları ve dikkatini etkileyen iç ve dış etkenler rol oynamaktadır (Budak, 2000: 43). Algı olgusal gerçeklikten bağımsız ve öznel olduğu için insanlar herhangi bir konuyu farklı algılayabilirler. Dolayısıyla insanların din algılamalarının da kalkınmada etkili olması tabiidir.

Din algılamasına bağlı olarak bireyin dinî duygusu da önemlidir. Zira dinî duygunun, kalkınma şuuruna sahip olan bir kişinin, o şuurun gerektirdiği yönde harekete geçme eylemini sağlattırma gücü vardır. Din duygusunun elemanlarını korku, sevgi, sempati, hayranlık, şükretme, minnettarlık, bağlılık, güvenme, teslim olma ve sığınma gibi unsurları içeren duygular oluşturmaktadır. Din duygusunda korku ve ümit, saygı ve sevgi bir arada bulunur. Allah sevgisi ise din duygusunun en önemli unsurunu oluşturmaktadır (Peker, 2008: 110-111). Dinin insan üzerindeki etki boyutunu göz önünde bulunduracak olursak, bu duyguların insanlar arası ilişkilere doğruluk, dürüstlük ve güven olarak yansımaları beklenir.

İnsana bir gurur, bir değer kazandırılabilmesi için yardımseverlik, insancılık, işbirliği, yaratıcılık, özgünlük ve uyanıklık (şuur) verilmesi gerekir (Adler, 2008: 29). Çünkü eğitilmiş, yüksek nitelikli ve şuurlu insan gücünün kalkınmada önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Eğitim sürecinde ise insanların moralini güçlendirip ilgi kapsamalarını genişleterek sınırlamaları ortadan kaldırmak gerekmektedir (Adler, 2009: 168). Kalkınma insanların eğitim, bilim ve teknolojik gelişmelere bizzat katılmaları ve desteklemeleri sayesinde gerçekleşebilir.

Bireyin sahip olduğu bilgiler onun tutumunda etkili olmaktadır. Herhangi bir obje veya şahıs hakkında sahip olduğumuz bilgilere göre o obje veya kişiye karşı olumlu-olumsuz tutumlar geliştirebiliriz (Krech ve Crutchfield, 1999: 278). Bu bağlamda dinî hayatın oluşum ve gelişmesinde sahip olunan 'bilgi' ve niteliği önemlidir ve sahip olunan bilgilerin sağlam ve güvenilir olması gerekir. Çünkü çeşitli kaynaklardan edindiğimiz dinî bilgilerimiz, dini ve sosyal hayatımızı etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla kalkınma sürecinde bireylerin dinî bilgilerinin de önemli olduğunu belirtmek istiyoruz.

İnsan faktörleri (human factors) sanayi tesisleri, otomobiller, sağlık sistemleri, ulaştırma sistemleri, dinlenme tesisleri, genel yaşam alanları gibi, insanın da bir parçası olduğu işletim sistemlerinin tasarımı, işletilmesi, bakımı ve iyileştirilmesi (Budak, 2000: 399) gibi hususlar ve genel olarak

topyekün kalkınmada rol oynarlar. Çünkü kalkınma şuurlu bireylerin her sahada verimli çalışmaları sayesinde gerçekleşebilir.

1.2. Şuur

Şuur kişinin yaşadığının farkında olmasıdır. Yaşadığının farkında olmayan biri için şurdan bahsedilemez. Kısaca şuur (conscious), “Diğer canlılardan farklı olarak, insanın kendinin farkında olma becerisidir” (Budak, 2000: 132)

Peker (2008: 137) şuur şöyle açıklar: “Şuur (bilinç) içinde bulunduğumuz anda bizi etkileyen uyaranların, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaptıklarımızın farkında olmamız demektir... şuur hali, ya da bilinçlilik, bireyin ne düşündüğünden, ne yaptığından nasıl ve niçin hareket ettiğinden haberdar olmasıdır”. Birçok kişi için, bilinçli ve bilinçsiz düşünceler oldukça gerçektir.

“Bilinç, bireyin çevreye dönük algılama ve yönelim organıdır. Bu nedenle bireyin bilinçli olması, içinde bulunduğu ilişkileri nedeniyle dış dünyayı algılaması ve tanınması anlamına gelmektedir. Ayrıca bireyin kendisini dış dünya ile ilişki içerisinde görmesi, kendisini çevresi içerisinde tanınması demektir. Yönelim organı olan bilinç, dış dünyaya ve çevresine yönelmek için bazı işlevleri kullanmaktadır” (Kısa, 2005: 21).

Bilinç, dış dünyada yer alan nesnelere evrenini algılamak ve oraya yönelmek için genellikle duyuşsal izlenimlerden yararlanmaktadır. Duyum bize bir nesnenin var olup olmadığını, ne olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini ve ne değer taşıdığı bilgisini vermektedir. İnsan duyumları sayesinde elde ettiği bilgilerle çevresine yönelmektedir. Bu işlevler genelde istek doğrultusunda kullanılmaktadır (Jung, 2001: 75; Kısa, 2005: 23).

Geçtan (1998: 71)’a göre, sürekli değişen koşullara uyum sağlayabilmek ve yaşama etkin bir şekilde katılabilmek, belirli bir esnekliği ve farkındalığı gerektirmektedir...kişiler olaylara kendilerini iyi hissedebilecekleri bir biçimde **yön verebildikleri** oranda etkin olabilirler ifadesi, şuurlu bireyle ilgili psikolojik sürece işaret etmektedir.

Bu durumda bilinç sadece bireyin yaşadığının farkında olması değil, onun aynı zamanda bu farkındalığın gerektirdiği davranışa yönelimini de içermektedir diyebiliriz. Çünkü bireyi farkında olduğu yönde harekete geçirmeyen bir farkındalık tam bir farkındalık değildir. Örneğin çalışırken saatinize bir göz atarak saatin kaç olduğunu anlarsınız. Siz kendi dışınızdaki saat(vakit) değişkeninin farkında, bilincindedesiniz. Ancak zamanı okumanız başka bir düşünmeyi ortaya çıkarır (Solso ve Maclin, 2007: 9). Burada sizin saate bakma, vakti öğrenme isteği, vakit kavramının farkında olduğunuzu gösterir. Ancak sizin farkındalığınız daha isteğinizin gerçekleşmesini sağlamamıştır. Siz saate bakmışsanız, zamanla ilgili farkındalığınız sizi harekete geçirmiş ve isteğiniz gerçekleşmiştir. Çünkü sizdeki ‘vakit’

farkındalığı (şuuru, bilinci) sizi harekete geçirerek saate bakmaya yöneltmemiş olsa idi, siz o andaki saatin farkında olmayacaktınız.

Şuurla ilgili açıklamalar üç ayrı şuur halini ortaya koymaktadır. Birincisi, içinde bulunduğumuz anda bizi etkileyen uyarıların, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaptıklarımızın farkında **olmama** hali. İkincisi, içinde bulunduğumuz anda bizi etkileyen uyarıların, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaptıklarımızın farkında **olma** hali. Üçüncüsü, bizi etkileyen uyarıların, düşünceler, duygularla ilgili farkındalığımızın bizi harekete geçirmiş olmasıdır. Bu üçüncü şuur haline aktif bir farkındalık veya operasyonel bir farkındalık diyebiliriz. Dolayısıyla bireyi harekete geçirmeyen şuur hali, pasif bir şuurdur (Jung, 2001: 75; Geçtan, 1998: 71).

“Kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak, başkalarının düşünce süreçlerini göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak, kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif ve organize” (Cüceloğlu, 1995: 216-221) bir süreçle kalkınma gerçekleşebilir.

Bilincin merkezi ‘ego’ dur. Herhangi bir nesne egoya ulaşmaya uygun değilse, daha doğrusu nesneyi egoya bağlayacak bir bağlantı yoksa o nesne bilincin dışında kalmaktadır. Bir nesnenin bilinç kapsamına alınıp alınamayacağını, bazı ölçütlere göre ego belirlemektedir. Bu belirleme sürecinde, bireyin baskın kişilik yapısı rol oynar. Eğer birey duygusal bir kişilik yapısına sahipse, ego daha çok duygu yüklü tecrübelerin bilince girmesine izin verecektir. Ego, yüksek bir bireyleşme düzeyine ulaşmışsa, daha çok içeriğin bilinçli olmasına izin verecektir. Güçlü bir tecrübenin bilinçli hale gelmesi, zayıf bir tecrübeye göre daha kolay gerçekleşir (Hall, 1973: 35; Kısa, 2005: 25). Buna göre ‘kalkınma’ birey için dominant bir faktör ise, bireyin kalkınma ile ilgili şuuru daha fazla gelişecektir.

Bireyin kalkınma şuuru, onun kalkınma adına ne düşündüğünü ne yaptığını, nasıl ve niçin hareket ettiğini, kalkınmanın niçin gerekli olduğunu bilmesi ve kalkınma ile ilgili tavır ve davranışlarından haberdar olması anlamına gelir. Kalkınma, bireyi gereğini yerine getirmek için harekete geçiren aktif bir farkındalıkla gerçekleşebilir.

1.3. Kalkınma

Kalkınma ile birey ve toplum, hem maddi yönden hem de kültürel yönden daha yüksek bir seviyeye ulaşır. Eğitim düzeyinin, kalkınmada önemli bir etkisi vardır. Adler yaşamının ilerlemek demek olduğunu düşünerek “Gerek çağımızın tek bir bireyi için gerekse genel olarak canlıların tümü için yaşamak demek, ilerlemek demektir” (Adler, 2008: 50) der. Dolayısıyla ‘ben yaşıyorum’ diyen psikolojik açıdan normal bir kişinin gelişmeye, kalkınmaya kayıtsız kalması düşünülemez.

Bu aşamada kalkınma arzusu ile bilinçli, duyarlı ve gayretli bir şekilde çalışanların, gösterdikleri performansla doğru orantılı bir 'yarar' temin etmeleri önemlidir. Çünkü elde edilen 'yarar' birey için olumlu pekiçtiren işlevi görür. Zira yapılan çalışmalar, bireye ve topluma bir fayda temin etmelidir. Elde edilen yarar (ödül) sayesinde çalışmalar (edimler) daha etkin bir şekilde sürdürülebilir. Yani "sonuçlar doygunluk verici ise, edimin tekrarlanma olasılığı artar" (Baymur, 1994: 164; Cüceloğlu, 1996: 144).

Tüm çalışma ve gayretlere rağmen (artniyetli yaklaşımlar da dahil olmak üzere çok değişik nedenlerle) yeterli bir kazanç (ödül) temin edilemiyorsa, bir müddet sonra bireylerin çalışmalarında (edimlerinde) bir zayıflama söz konusu olur. Örneğin elde ettiği kaliteli ve bol ürüne rağmen önemli bir kazanç temin edemeyen bir çiftçinin, zirai faaliyetlerini sürdürme arzusunun azalacağı gibi. Bu durum tüm iş sektörleri için geçerlidir.

Kalkınma kavramı olarak düşük bir gelir düzeyinden büyüme ve gelişme sürecine girişi ifade eder (Birdal ve Ulutan, 1992: 82). Kalkınma teorisinin en önemli yönü, az gelişmişlikten (less developed-underdeveloped) ileri duruma geçişi izah etmesidir (Hoselitz, 1960: 14). II. Dünya Savaşı'ndan sonra dillendirilmeye başlanan 'kalkınma' ve 'ekonomik kalkınma' kavramları çoğu zaman eş anlamda kullanılmaktadır. Kalkınma ile bir ülkenin refah düzeyi artar.

Kalkınma konusunda *çalışma alışkanlıkları, sosyo ekonomik durum, gelir dağılımında dengesizlik, harcama ve tüketim kalemleri, tasarruf ve tutumluluk özellikleri, yatırım türleri, enerji tüketimi, eğitim, kadercilik, müteşebbis zihniyet, rekabetçilik, dini etki vb.* birtakım **kriterler** üzerinde durulmaktadır (Vural, 1986: 291; Özgüven, 1988: 111; Vural Barber, 1991: 193; Birdal ve Ulutan, 1992: 84-85).

2. KALKINMA SÜRECİNE GENEL BAKIŞ

Bazı Avrupa ülkelerinde son birkaç yüz yıl içerisinde yaşanan hızlı gelişme, kalkınma denilen bir kavramı ve ona ilişkin bir problemi ortaya çıkarmıştır. Ancak bu hızla gelişen ülkelerde kalkınma sadece bilim, teknoloji ve ekonomik gelişmelerden ibaret değildir. Çünkü kalkınmaya yalnızca bir zenginlik ve fakirlik meselesi olarak bakılamaz. Nitekim kalkınma aynı zamanda zihinsel ve ruhsal süreçleri de içermektedir. Kalkınmada esas olan sosyal ve ruhsal değişimlerdir. Dolayısıyla *geri kalmış* veya *az gelişmiş* olarak nitelenen ülkelerin konumu, o ülke insanlarının kişilik özellikleri, zihin dünyaları ve yaşadıkları sosyal yapıyla birlikte ele alınmalarını gerektirmektedir. Kalkınmak isteyen bireylerin hem kendi tutumlarını ve zihin yapılarını, hem de sosyal yapıda değişiklikler yaparak aynı doğal imkânlarla kalkınmayı gerçekleştirebilecekleri düşünülmektedir (Özakpınar, 2002: 167-168).

Bu tespitten hareketle, aynı bölgede ve iklimde daha önce de toplumların bir takım medeniyetler kurdukları göz önüne alındığında, kalkınma açısından yaşanan iklim ve coğrafyanın pek de önemli olmadığı, kalkınmada daha çok zihni yapının ve psikolojik faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir (Güler, 2007; Samuelson, 1965: 779).

Bir iktisatçı olan Keynes'e göre psikolojik faktörlerin iktisadî sürece olan etkisi büyüktür. O iş adamlarının mizaçlarının ekonominin işleyişi açısından önemli olduğunu ileri sürer. Gerçekte sermayenin marjinal verimi önemli bir beklenti meselesidir. İş adamlarının ruh hallerindeki bir değişiklik faiz oranının yatırım harcaması üzerindeki etkisini kolayca yok edebilir (Barber, 1991: 253). Keynes ekonomide reel sektörün değil, irreal sektörün etkili olduğu (1930 lara gelindiğinde), irreal sektörü ise psikolojileri bozuk insanların (canavar ruhlu insanların) yönettiği görüşündedir (Özel, 2009).

Günümüzdeki iktisatçıların kalkınmaya ilişkin yaptıkları analizlerin pek çoğunda, genel olarak makro değerler düzeyindeki yapısal değişkenler üzerinde durulmaktadır. Ancak rasyonel tercih modellerinin ne türden kültürel bağlamlarda bulunduğu konusu ise, neredeyse tümünden ihmal edilmektedir. Makro düzeydeki yapısal değişkenler şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Ancak ekonomik kalkınmada tasarruf, büyüme oranları ve yatırım gibi unsurların da, konunun sadece bir kısmını oluşturduğu bir gerçektir. Böyle bir olgunun, inançlar ve değerlerin yer aldığı kültürel çerçeve anlaşılmadan ve kültürel faktörler dikkate alınmadan sadece rasyonel tercih modelleriyle açıklanabilmesi mümkün görülmemektedir (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991: 1-2).

Bir ülkenin kalkınma ve gelişmesi büyük ölçüde bireylerin psikolojik gelişim basamaklarında belirli bir düzeye gelmeleriyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler göz önünde bulundurulduğunda, aralarındaki en temel farklılığın bireysel gelişmişlik düzeyinde yaşandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda bireylerin gelişimlerini belirli bir düzeye getiren toplumların gelişmiş ülkeler sınıflamasında yer aldıkları söylenebilir (Kuşat, 2003: 45).

Teoride emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis olarak belirlenen üretim faktörleri, temelde *insan* ve *doğal kaynaklar* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Çünkü *emek* ve *müteşebbis* doğrudan insanla alâkalıdır. Sermaye ise insanın doğal kaynakları işlemek suretiyle ortaya çıkardığı ve tasarruf ederek geçmişten bugüne aktardığı ekonomik bir değerdir. Temel üretim faktörlerinden biri olan 'insanın' 'doğal kaynakları' verimli olarak işleyebilmesi için iki ayrı özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlardan birincisi insanın bilgi ve tecrübesine dayanan 'beşeri' sermaye birikimi, ikincisi de tarihsel alışkanlıklar, gelenek veya din gibi kültürel mekanizmalar aracılığıyla, insanlar arasında güvene dayanan ilişkiler kurabilmelerini sağlayan 'sosyal sermaye' düzeyidir (Fukuyama, 1998: 37).

Kalkınmada asıl ihtiyaç duyulan faktörler sıralamasında birinci sırada *parasal* sermaye değil, 'insan' unsurunu öne çıkaran *beşeri* ve *sosyal* sermaye gelmektedir. Ancak bazen bu iki unsura pek önem verilmeyerek kalkınma için *para* tek faktör olarak değerlendirilmekte ve insan unsuru göz ardı edilmektedir (Casson, 1975: 95; Karagül, 2007). Bu nedenle insan ve doğal kaynakların ekonomik kalkınmanın asli unsurları olduğunu, fakat insanın paradan ve doğal kaynaklardan da önce geldiğini söyleyebiliriz.

Davies (2004), tüm ekonomik faaliyetlerin insanlar tarafından gerçekleştirildiğini, bunun için insanın dinî yapısının ekonomide önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Ona göre, ekonomide tüm çalışanlar, işçiler insandır, tüm firma yöneticileri, liderler, idareciler insanlar tarafından seçilir, para piyasalarını ve tüm ekonomik aktiviteleri yine insanlar yürütürler.

Kalkınmada kaynakların oluşumu, kullanımı ve dağılımı sürecinde ekonomi dışındaki bir takım faktörlerin de doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu süreçte sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerin, psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin desteği olmaksızın kalkınma olgusunu ortaya çıkarması güçtür. Zira gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerinde bu destek alınmıştır. Dolayısıyla geri kalmışlık sorununu yaratan birinci etkenin ekonomik kaynak yetersizliği olduğu söylenemez. Diğer yandan kalkınmada etkili olan psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin aynı zamanda engellenmesinde de etkili olabileceği düşünülebilir (Yavilioğlu, 2001: 115). Kalkınma sürecinde gelişmiş ülkelerin 'artniyetli' müdahalelerinin de olabileceğini daha önce belirtmiştik.

Bu durumda bir toplumun sadece fabrika kurmak, teknik eleman yetiştirmek ve hazır teknoloji satın almakla kalkınacağı söylenemez. Çünkü geri kalmış toplumların kalkınmasında çok önemli bir yeri olan sosyal ve insan bilimleri ile kalkınmada öncelikli bilgi unsuru göz ardı edilmektedir (Açıkgenç, 1992: 328). Günümüzde etkili olan bilgi teorisi bilimlerin temeline psikolojiyi koymaktadır (Tabakoğlu, 2004: 151). Bu nedenle, kalkınma için sermaye ve teknolojinin gerekli fakat yeterli olmadığını düşünüyoruz.

Crocker (1991: 211; akt.: Yavilioğlu, 2001: 116).), ekonomik kalkınma sürecinde bireylerin, sermaye ve teknoloji ile beraber, kaynakları yatırıma dönüştürecek sosyal ve zihinsel bir alt yapıya sahip olmaları gerektiğini düşünmektedir. Bu süreçte bireylerin, bilimin ve aklın yol göstericiliğinde geleceğe ve yeniliğe açık olmaları, güçlü bir gelişme ve ilerleme bilinci ve isteği, kendine ve başkalarına güven duyma, ulaşılması zor bir hedefi gerçekleştirme duygusuna sahip olma, bir işi yapmanın daha iyi bir yolunu bulma, dayanışma ve işbirliğini esas alan beraberlikler oluşturma motivasyonuna sahip olmaları gerekmektedir. Ancak ekonomik kalkınmanın gerektirdiği bu motivasyonu sağlayabilmek için, (gelişmiş) Batılı toplumlar yüzyıllardan beri devam edip gelen dinî, siyasi, iktisadi,

felsefi, bilimsel, ahlâki ve sosyal tutumlarını değiştirerek farklı bir medeniyet oluşturmuşlardır (Özakpınar, 2002: 177).

Yeni ortaya çıkan bu medeniyette iktisatçıların da bakış açılarını, inanç sistemleri, ideolojileri veya dinleri belirlemektedir. Bu yüzden Batı kaynaklı iktisat teorilerini evrensel gerçekler olarak görmek doğru değildir. Kapitalizmin (ve Marksizmin) varsayımları ve gözlem sahalarının Batı'yla sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla evrensel gerçeklere ulaşmak, bakış açılarını belirleyen kültürel şartlanmaların farkına varmakla mümkün olabilir (Tabakoğlu, 2004: 1151, 1153). Bu konuda Türkdoğan (1996: 225) Batı modelinin evrenselliği ve genelleyici ilkesinin geçerliliğinin, tartışma konusu olduğu görüşündedir .

Kuran (2002) “İslâm ekonomisi” kavramının yirminci yüzyıl ürünü olduğunu belirterek bu doktrinin doğuşunu İslâm dininin özüne dayandırmanın yanlış olacağını ifade etmektedir. O, İslâmî ekonomi kurallarının, islâm bankalarının ve islâmî vergi sistemlerinin yaratılmasına yönelik çabaların neden ortaya çıktığı hakkında düşünmek gerektiği görüşündedir. O, bu görüşlerini destekleyeceği düşüncesiyle, Mevdûdî'nin Batı ile ilgili görüşlerine yer verir. Batı, Müslümanların düşünce biçimini değiştirerek insanların birbirleriyle olan ilişkilerini yozlaştırıyor. Bu nedenle Müslümanlar arasında Batı edebiyatına hayranlık duyan, Batı gelenekleri ve yaşantısını benimsemiş olanlar hızla artmaktadır. Böyleleri Batı kültürünü İslam kültüründen üstün görerek Batı'yı, İslâmî kriterlere göre değerlendirmek yerine, İslâm'ı Batı kriterlerine göre değerlendirmekte ve bizzat dindaşlarını hor görmektedirler. Onlar Müslüman halkın biri modern ve ilerici, diğeri geleneksel ve gerici olmak üzere iki gruptan oluştuğu izlenimini yaratmaktadırlar. Ayrıca Batılı devlet adamları ve aydınlarının İslam'ın vahşi ve akıl dışı bir din olarak ilerlemeye engel olduğu gibi görüşleri de Müslümanlar arasında taraftar bulabilmektedir (: 149-155; Berkes, 1975: 69-70).

İkbal (1981) ise, sözü edilen müslüman tipini şöyle tasvir etmektedir: “Burada hastalığın nedeni kölelik ve taklitçiliktir (:209). ”Köleler köleliğe alıştırlar mı, onlar üzerine egemenlik kurmak hiç de zor olmaz” (: 192). Sayar (2005)'a göre, “Bugün Müslümanlar arasında kaba sofı diye tabir ettiğimiz insanlar, öbür dünyaya yöneliktirler” (: 275). Zaman- zaman dindarlığı bu boyutta görülen kimselerin, yapacak işlerinin bulunmadığını söylemek mümkün müdür? Bu durum belki de Kuran (2002)'in ifadesiyle “Çoğu iktisatçıların ‘dini’ profesyonel alanlarının dışında tutması ve çoğu din uzmanının da ekonomi bilmediği” (: 132) görüşüyle uyusmaktadır.

Kalkınmada, yeni değerlere inanan, beklenti ve tutumları Ortaçağ iktisat ahlakından bir hayli farklı olan insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte emek eğer vasıflıysa iş bulabilir, az çalışmak, sahip olduklarıyla yetinmek, lonca dengelerini bozmamak, yenilik ve değişikliklere karşı olmak

veya uzaklaşmak gibi tutum ve eğilimlerin yeri yoktur (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991: 6).

Sayar (2005: 200)'a göre Osmanlı Türk gerçeğine bakıldığında, rasyonel bir iktisat zihniyeti ve gelir artırıcı sistematik bir çaba görülmez. İrrasyonel iktisat zihniyeti, kenarda ve kuytuda büyük parça peşinde olup, bir defa vurgunu vuracak ve ondan sonra ayağını uzatacaktır. Sözü edilen zaman diliminde bitmeyen bir hayatın peşinde gitmek, rasyonel birey olmak, işçiyle uğraşmak ve üretmek gibi tutumların gelişmediği görülmektedir.

Sayar'ın bu tespitine genelleme düzeyinde katılmasak da Osmanlıya bile gitmeden henüz 1930'lu yıllarda Anadolu insanının ne gelir artırıcı bir çaba içinde, ne de kenarda kuytuda büyük bir parça peşinde olduğu söylenebilir. Nitekim bu iddiamızı o yılların önemli bir iş adamı olarak bilinen Nuri Demirağ'ın bizzat yaşadığı tespitlerle de teyit edebiliriz. Aktaracağımız olayda Demirağ'ın kızı, Sivas-Erzurum demiryolunun yapımında insanların çalıştırılmasının çok ilginç olduğunu, (babasının anlattıklarına dayanarak) şöyle dile getirmektedir. "O zamanlar Anadolu insanı çok çalışmazdı, aza kanaat ederdi. Babam Halep'ten, Şam'dan kumaşlar, incik, boncuklar getirmiş. Onlara işletip, dokutturup sattırmıştır. Yani oradaki insanlar, almanın-satmanın zevkine varabilsinler diye. İnsanları böyle çalışmaya alıştıran o demiryollarını yapıyor" (Erdoğan, 1996).

Verilen bu örnek belki yeterince çalışma bilincine sahip olmayan insanların, eğitimsiz cahil kişiler olduğunu akla getirebilir. Ancak geri kalmış ülkelerin eğitilmiş insanların durumu hakkında İslâm ekonomisine önemli katkılarda bulunan Hurşid Ahmed, İngiliz devlet adamı Lord Macaulay'in şu sözlerine dikkat çeker: "Yönetimimizdeki milyonlarla bizim aramızda tercümanlık yapacak bir sınıf yetiştirmek zorundayız. Bu sınıfın kanı ve rengi Hint'li ama zevkleri, görüşleri, ahlâkı ve zekası İngiliz olacaktır" (akt; Kuran, 2002: 156). Burada Lord Macaulay'in sözünü ettiği sınıfın, geneli kapsamasa bile, o ülkenin eğitilmiş ve okumuşlarından oluşması, kalkınma açısından geri kalmış ülkelerin içinde buldukları tabloyu ortaya koymaktadır (ayrıca bkz., Atay, 1995, V: 51; Berkes, 1975: 23; Sinanoğlu, 2003: 61).

Günümüzde kalkınma için, daha fazla kazanç ve maddi tatmin içeren bir hayat standardına ulaşmaya çalışmak, müteşebbislik, rekabet, kişisel olarak sivrilmeyi hedefleyen, akılcı, hesaplamaya dayalı ve ileriye planlayan bir yaşantı tarzına gerek duyulmaktadır.

Ayrıca teknolojik yenileşmeyi izlemek ve ona katkıda bulunmaya çalışmak, bilimsel bilgi peşinde koşmak ve onu hayata uygulayarak daha büyük kazanç temin etmek gibi tutum ve davranışlara önem vermek gerekmektedir. Bu süreçte zaman anlayışı da değişmekte ve insan tarım toplumundaki gibi devresel ve mevsimlik bir zaman anlayışını terk ederek

sürekli değişen bir zaman anlayışına sahip olmaya başlamaktadır (Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu, 1991: 6).

Bu konuda Ülgener (1985: 168), görüşlerini şöyle dile getirmektedir. “Türk iş adamı, değişen bu dünyada yerini almak ve (yerini) korumak istiyorsa, dünün sayı ve hesaptan hoşlanmayan, babacan, huzurlu dünyasına elveda demek zamanının çoktan gelip çattığı bilincine varmakta gecikmeyecektir”. Nitekim Ülgener’in bu tespitleri yönünde bir bilinçlenmenin de ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda Ergüder, Esmer ve Kalaycıoğlu (1991: 12)’nin “Bireyin geliştirmesini bekleyeceğimiz değer ve tutumların bazılarını bugünün Türk toplumunda gözlemlememiz mümkündür.” ifadeleri de destekler mahiyettedir. Onlar bu değer ve tutumları, başarıma güdüsü, risk alma ve müteşebbislik, yoğun bir biçimde çalışma ve zamanını planlama, işinden en yüksek getiriyi temin için gayret gösterme ve rekabetin toplum refahı için iyi bir şey olduğunu kabul etmek diye ele almaktadırlar.

Diğer yandan başkalarına güven duyabilmek, kişinin kendi kaderini, yine kendisinin çalışarak tayin edebileceğine inanma, zamanın bir değeri olduğunu düşünme, aile bireyleri dışındakilerle de kuruluşlar oluşturup çalışabilme, başkalarıyla ortaklıklar kurabilme, dünyada ve ülkesinde olup bitenleri izleyip bunlar hakkında düşünme ve fikir sahibi olmak da gerekmektedir.

Kalkınma sürecinde dünya’da olup bitenleri izleyip bunlar hakkında fikir sahibi olmak çok önemlidir. Çağımızda kalkınmalarını bir an evvel gerçekleştirmek isteyen pek çok ülke, gelişme hevesi ve gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen, bir türlü bunu başaramamaktadırlar. Çünkü iktisat ilmi açısından sade bir şekilde sıralanabilecek sebepler yanında, iyi niyetlerinin ve kalkınma arzularının gelişmiş ülkeler tarafından istismar edildiği ve bu gibi geri kalmış ülkelere devamlı kendilerinin bir pazarı ve borç verilen ham madde ihracatçısı ülkeler nazarıyla bakılması, kalkınma çabası içerisindeki ülkeleri olumsuz etkilemektedir.

“Gebermek istemeyiz biz!” desek de kim dinler?

Kımıldasan, “ezeriz mahvolursunuz!” derler!

Kımıldamaz da durursan, işittiğin nakarat:

“Çalışmayanlar için yok cihanda hakk-ı hayat.”

Sözün hülasası: beyhudedir boğuştuğumuz;

Çalışmasak da, çalışsak da mevte mahkûmuz!

Ne söyleyip duruyor, görmedin mi İngiliz’i:

“Üzülmeysin, yaşamaktan kesin ümidinizi!”

(Ersoy, 2006: 321)

Bu durumu, Senegal Cumhurbaşkanı Senghor’un “Bize tembel diyorlar (halbuki tembel), değiliz. Üretim endeksimizi on yılda yüzden yüz

elliye çıkardık. Ama neyapsak nafîle. Ne kadar çok çalışsak, tam tersine oldukça az kazanıyoruz. Son on iki yıl içinde Avrupa'dan getirdiğimiz malların ortalama fiyatı % 19 oranında yükseldi, bizim onlara sattığımız malların fiyatı ise % 4 oranında düştü. Böylece % 23 oranında gerilemiş oluyoruz.” (Çataloğlu, 1971: 5; ayrıca bkz. Sinanoğlu, 2003: 104-105) sözlerini çarpıcı bir örnek olarak değerlendiriyoruz.

Kalkınma meselesinin çözümü ile ilgili olarak İslâm Konferansı Genel Sekreteri İhsanoğlu (1988: 58) “Bilim olmadan teknoloji üretmek ve var olan teknolojiyi geliştirmek mümkün değildir. Dolayısıyla bilim ve teknoloji transferinin hedefinin bilim kurmak olması gerekir. Yenilikleri devamlı olarak gelişmiş ülkelerden alıp uygulayarak bu ülkelere bağımlı kalınmasına yol açacak bir politika yerine, yerli bilimin kurulması için gerekli şartları hazırlayan bir transfer politikasının benimsenmesi şarttır” görüşünü ileri sürmektedir. O halde, kalkınmanın teori ve uygulamada istismara açık, dikkat edilmesi gereken çok yönlü, çok kaygan bir süreç olarak karşımıza çıktığı ortadadır. Bu nedenle gerek kalkınmayı arzu edenlerin gerekse bu yönde çalışma yapacak olanların konuyu her açıdan tam olarak değerlendirebilmeleri için çok dikkatli, esnek ve yaratıcı bir zihin yapısına sahip olmaları gerekmektedir.

Geçtan (1998)'a göre, sürekli değişen koşullara uyum sağlayabilmek ve yaşama etkin bir şekilde katılabilmek, belirli bir esnekliği ve yaratıcılığı gerektirmektedir. O, kişinin, kendisini engellenmiş hissettiği her durumda aynı kızgınlık tepkisini vererek etkin olamayacağı görüşündedir. Ona göre, kişiler olaylara kendilerini iyi hissedebilecekleri bir biçimde yön verebildikleri oranda etkin olabilirler. “Böyle bir yönlendirme yaratıcı olmayı gerektirir. Yaratıcılık ise içinde bulunulan duruma en uygun tepkiyi verebilmeyi içerir” (: 71) ifadesiyle bireyin dikkat etmesi gereken psikolojik sürece işaret eder.

3. BULGULAR VE YORUM

Zaman-zaman Müslümanların genel durumu göz önünde bulundurularak acaba İslam dininin kalkınmayı engelleyici bir rolü mü var sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Biz, Müslümanlar daha önce bir gelişme ve medeniyet ortaya koydukları için, İslam dininin kalkınmaya ve ilerlemeye engel teşkil ettiği iddiası üzerinde durmuyoruz. Ancak İslâm dünyasının uzun zamandır kalkınma konusunda bir atılım gerçekleştirememiş olduğunu kabul ediyoruz. Bu noktada insanların ekonomik kalkınma ile ilgili şartları ne ölçüde yerine getirdiklerinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, Birdal ve Ulutan (1992: 213)'ın da belirttikleri gibi, geri kalmış toplumlarda bireylerin kalkınma hamlesine geçmek için yapmaları gereken hazırlık ve atılım çok önemlidir. Zira birey ve toplum için kalkınmanın, günümüzde ne kadar önemli olduğu bilinen bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Biz bu düşüncelerle İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile 12. 01. 2010 tarihinde ‘kalkınma ve kalkınma şuuru’ ile ilgili karşılıklı bir görüşme yaptık. Görüşmemiz ‘şuur ve kalkınma’ ile ilgili olarak, çalışmanın temel amacına hizmet edebileceğine inandığımız, dört temel soru çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Karşılıklı görüşme ile ilgili sorularımızı hazırlarken, İnönü Üniversitesi İktisat fakültesinden bazı öğretim üyelerinin uyarılarından yararlandık. Belirlediğimiz sorular ise şunlardır:

- 1- ‘Şuur’ sizce ne anlama gelmektedir?
- 2- Kalkınma şuuru deyince ne anlıyorsunuz?
- 3- Kalkınmayı fikren veya fiilen destekliyor musunuz?
- 4- Eğer kalkınmayı destekliyorsanız, nasıl destekliyorsunuz?

Görüşmemizi, öğrencileri tanıyor olmamız, onların da bizi tanıyor olmaları dolayısıyla karşılıklı sıcak bir psikolojik ortamda gerçekleştirdik. Bu nedenle elde ettiğimiz görüşme verilerinin sağlıklı olduğunu düşünüyoruz. Görüşmemizi önce 1. sınıf öğrencileri ile yaptık. Görüşme sırasında 30 kız, 13 erkek olmak üzere toplam 43 öğrenci yer almıştır.

Birinci soruya öğrencilerden biri ‘akıl bir şeyin doğru olduğunu tasdikliorsa bu şuurdur’ diye cevap vermiştir. Sınıftaki diğer öğrenciler ‘şuur, bireyin yaşadığının farkında olmasıdır’ diye cevap vermişlerdir. Daha farklı cevabı olan varsa belirtebilir dedüğümüzde, farklı bir cevap veren çıkmamıştır.

Kalkınma şuuru deyince ne anlıyorsunuz şeklindeki sorumuza (iki öğrenci hariç), birinci sorumuza verilen cevap gibi, net bir cevap alamadık. Cevap veren iki öğrenciden biri, ‘görevimizi iyi yapmaktır’ dedi. İkinci öğrenci kalkınma şuuru ile ilgili olarak ‘insanların bilinç düzeyi, gelişmeleri, yenilikleri yakalıyorsa bu kalkınma şuurudur’ diye cevap vermiştir.

“Kalkınmayı fikren veya fiilen destekliyor musunuz?” şeklindeki üçüncü sorumuza bir öğrenci ‘toplumun geneli için faydalıysa’ diye şartlı destek verebileceğini belirtmiştir. Geri kalan 42 öğrenci ise herhangi bir şart ileri sürmeden ‘kalkınmayı destekliyoruz’ şeklinde cevap vermişlerdir.

“Eğer kalkınmayı destekliyorsanız, nasıl destekliyorsunuz?” sorumuza bir öğrenci dışında diğer öğrenciler her hangi bir cevap verememişlerdir. Sadece bir öğrenci ise kalkınmayı ‘dolaylı vergi vererek’ destekliyoruz demiştir.

Benzer bir görüşmeyi aynı tarihte 2. sınıf öğrencileri ile de gerçekleştirdik. Karşılıklı görüşmemize 19 kız, 8 erkek öğrenci iştirak etmiştir.

Onlara yönelttiğimiz ‘Şuur’ sizce ne anlama gelmektedir? Sorusuna bir öğrenci ‘şuur, bilmeyi gerektirir. Bilmeden şuurlu olunamaz, şuur bilgiyi gerektirir’ şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir öğrenci de ‘Şuur farkındalıktır, daha doğrusu aktiviteye geçen bir farkındalıktır’ diye cevap vermiştir.

Gruptaki diğer öğrencilerin genel olarak ‘şuur, bireyin yaşadığının farkında olmasıdır’ diye cevap verdikleri belirlenmiştir.

İlk üç soruya verilen cevaplar 1. sınıf öğrencilerinin verdikleri/veremedikleri cevaplarla birbirine çok yakındı diyebiliriz.

‘Eğer kalkınmayı destekliyorsanız, nasıl destekliyorsunuz?’ şeklindeki dördüncü sorumuza, bazı öğrenciler ‘başta iyi ve başarılı bir öğrenci olarak’, ‘bilinçli tüketici olarak’, ‘tutumlu olarak’ ve ‘eğitim ve öğrenimimizi iyi bir şekilde sürdürerek’ diye cevap vermişlerdir.

Bilinç sadece bireyin yaşadığının farkında olması değil, onun aynı zamanda bu farkındalığın gerektirdiği davranışa yönelimini de içermektedir. Bireyi farkında olduğu yönde harekete geçirmeyen bir farkındalık tam bir farkındalık değildir.

Karşılıklı görüşmemizde bir öğrenci hariç, diğer tüm öğrencilerin şuurla ilgili cevapları ‘aktif olmayan, öznesini farkındalığın gerektirdiği yönde harekete geçirmeyen’ bir şuur tanımı olduğunu görüyoruz.

Birdal ve Ulutan (1992) ekonomik kalkınma gibi birtakım problemlerin çözümü için insanların Allah’ın kendilerine verdiği aklı kullanmaları gerektiği üzerinde durmuşlardır. Onlar, “Hudutsuz ve kullanıldıkça, derinliklerine indikçe zenginleşip çoğalan hazine, hepimizin sahibi olduğumuz, insandaki ilahi kaynaklı akıl ve zekâdır. İnsanoğlu bu gün karşılaştığı ağır sorunlardan aklı kullanarak, üretim ve zenginliği arttırarak kurtulabilir” (s. 69) görüşündedirler. Çünkü ekonomik kalkınma kendiliğinden asla gerçekleşmemekte, uzun dönemli yapıcı ve geliştirici ciddi çalışmalara ihtiyaç duymaktadır (s. 160).

Kalkınma zilletten refaha, kötünden iyiye, sıkıntıdan bolluğa, az gelişmişlikten gelişmişliğe giden bir süreç olduğuna göre kişi eğer refahı, bolluğu, gelişmişliği arzu ediyorsa önce niyet etmesi ve daha sonra bu sürecin şartlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Niyet genellikle her kişi veya toplumun üzerinde tereddütsüz kabul ettiği ilk aşamadır. Ancak sadece niyet etmek, talep etmek ekonomik geri kalmışlığın giderilmesi için yeterli değildir (Türkdoğan, 1996: 85).

‘Kalkınma şuurunu’ ile ilgili olarak öğrencilerin pek cevap vermediklerini göz önünde bulundurarak, onların ‘kalkınma şuuruna’ hiç sahip olmadıkları söylenemez. Ancak tam bir kalkınma şuurundan da bahsedilemez. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin kalkınma ile ilgili şuur düzeyinde ekonomiye ve kalkınmaya karşı ilgilerinin rol oynadığını düşünüyoruz. Çünkü bir nesnenin bilinç kapsamına alınıp alınamayacağını, bazı ölçütlere göre ego belirlemektedir. Bu belirleme sürecinde, bireyin baskın (baskın) kişilik yapısı rol oynamaktadır (Hall, 1973: 35; Kısa, 2005: 25). Örneğin birey duygusal bir kişilik yapısına sahipse, ego daha çok duygu yüklü tecrübelerin bilince girmesine izin verecektir. Buna göre ‘kalkınmanın’ katılımcılar için pek de ‘baskın bir faktör’ olma özelliği taşıdığı söylenemez.

Geçmiş tarihlerde İstanbul üniversitesi iktisat fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar'ın oturum yöneticisi olduğu bir televizyon programında, ilahiyatçı bir hocanın, 'ben kalkınmadan anlamam' demesi üzerine Sayar, 'esasinda bir ilâhiyatçının da genel olarak kalkınmadan ve ekonomiden anlaması gerekir' diye karşılık vermiştir.

Sayar'ın 'bir ilahiyatçının genel olarak kalkınmadan ve ekonomiden anlaması gerekir' sözünü göz önünde bulundurarak, kendisi ile bizzat görüştüğümüz bir iş adamının anlattıklarına yer vermek istiyorum. İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumuna da konuşmacı olarak katılan iş adamı Cihangir Hür, yurt içi ve bilhassa yurt dışı pazarlarında satılmak üzere gıda üretimi yaptıklarını, meyvelerden kompostolar, sebzelerden konserve ve turşular ürettiklerini belirtiyor.

"İç piyasa için üretimde bizden önceki üreticiler Türk damak tadına uygun nasıl üretim yapıyorlarsa, hangi malzemeleri kullanıyorlarsa biz de onları sorduk, öğrendik onları kullanıyoruz. Bizim fabrikamızda Almanya için üretim kalitesi oluşunca başka yerlerden de istekler gelmeye başladı. İsrail'den gelen bir istek için üretim hazırlıklarına başladık. Müşteri, üretime başlayacağımız gün bir hahamı fabrikaya yollayacağını ve üretim kalitesini bu hahamın isteklerine göre yapmamızı istedi. Biz de kabul ettik. Gelen haham fabrikanın temizliğini, her şeyi kontrol etti. Sonra kullanacağımız ham ve yardımcı maddeleri sordu. Hepsini gösterdik. Her şey tamam, yalnız kullanacağımız asetik asit fiçisinin üzerinde etiket yok. Nerden aldığımızı sordu. Menşei belirsizse olmaz dedi. Biz de satıcıyı zorlayınca anladık ki, iç piyasa için kullandığımız asetik asit gıda için değil, teknik işlerde, tekstil boyası vs. de kullanılan asitmiş. Gıda için olan daha pahalı, onu satın aldık, İsraili müşterinin işini gördük" (Hür, 2008: 318).

İş adamı Cihangir Hür'ün ifadelerinden bir din adamı olan 'hahamın' sağlık, temizlik, gıda ve kimya olmak üzere endüstriyel ve ekonomik faaliyetlerden anlayan 'şuurlu' bir din adamı olduğu görülmektedir.

Şuurla ilgili olduğunu düşündüğümüz için iş adamının ifadelerinin küçük bir bölümüne yine yer vermek istiyorum. "Burada bir şey öğrendik. İç piyasada yapılan turşu üretimlerinde gıda asidi yerine daha ucuz diye nitrik asit kullanılıyor. Biz de bilmeden kullanıyoruz, sizler de yiyorsunuz. Ondan sonra insanların mideleri yavaş-yavaş deliniyor. Bunu öğrenince insanlara faydalı olalım, milleti kalitesiz gıdadan kurtarmak için nasıl ben bunu bilmeden kullanıyorsam, benim gibi bilmeden kullananlar varsa diye kamuoyu oluşturmak, ilgililerin dikkatini çekmek için EBSO meclisinde bir oturumda bir konuşma yaparak konuyu kamuoyuna açıkladım. Birkaç gün sonra sen misin böyle bir açıklama yapan, Tarım İl Müdürlüğünden gelerek çeşitli bahanelerle fabrikamıza ceza kestiler" Cihangir Hür'ün ikinci anlattıkları da her yönüyle üzerinde şuurlu bir şekilde düşünmeyi gerektirmektedir.

Şuurla ilgili açıklamaların üç ayrı şuur halini ortaya koyduğunu belirtmiştik. Birincisi, içinde bulunduğumuz anda bizi etkileyen uyarıların, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaptıklarımızın farkında **olmama** hali. İkincisi farkında **olma** hali. Üçüncüsü, bizi etkileyen uyarılar, düşünceler, duygularla ilgili farkındalığımızın bizi harekete geçirmiş olması hali idi. Bu üçüncü şuur haline aktif bir farkındalık diyorduk.

Karşılıklı görüşme sonunda elde ettiğimiz veriler katılımcıların tam olarak aktif bir kalkınma şuuruna sahip oldukları söylenemez.

Kalkınma şuurunu, bireyin kalkınma adına ne düşündüğünü ne yaptığını, nasıl ve niçin hareket ettiğini, kalkınmanın niçin gerekli olduğunu bilmesi ve kalkınma ile ilgili tavır ve davranışlarından haberdar olması anlamına gelmektedir. Kalkınma, bireyi gereğini yerine getirmek için harekete geçiren aktif bir farkındalıkla gerçekleşebilir.

Hoffer, birtakım ideolojiler, kutsal amaçlar ve öğretilerin içyapılarında büyük farklılıklar olsa da bunları harekete geçiren unsurların **inanç sahibi olmak, birleşmek, iktidar peşinde koşmak, kendini adamak ve nefisinden feragat etmek** gibi benzer duygular taşıdığı görüşündedir (Hoffer, 1995: 24; Carrel, 1978: 60). Günümüzde kalkınmanın (ister ideolojik, ister kutsal bir değer atfedilsin) gerçekleştirilebilmesi için bireylerin kendilerini adanmaları ve nefislerinden feragat etmeyi göze almaları gerektiğini düşünüyoruz. Bu da insanların ancak şuurulu olmaları sayesinde gerçekleşebilir.

“Son ders-i felaket” ne demektir? Şu demektir:
Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!
Zirâ, yeni bir sadmeye artık dayanılmaz;
Zirâ, bu sefer uyku ölümdür: Uyanılmaz!”

(Ersoy, 2006: 199).

Yaptığımız gözlemlerde ise öğrencilerin daha çok ‘yoksullara yardım ve hayır yapma’ yönünde motive oldukları belirlenmiştir. Ekseriyet bu hayrın gelir kaynağı veya gelir kaynağını geliştirme konusunda herhangi bir düşünce belirtmemişlerdir. Sadece iki öğrenci ‘hayır yapabilmek, veren el olabilmek için ekonomik yönden güçlü olmak gerekir’ demişlerdir.

İnsanlarda genel bir kanaat olarak, dindar insanın sanki dünya işlerinden uzak olması gerektiği gibi bir anlayış vardır (Buber, 2003: 125). Ancak ibadetlerini yapan bir kişinin dinî referansla, dürüst olması, verdiği sözü yerine getirmesi, ekonomik olarak ‘alan el’ değil ‘veren el’ olmak için çalışması gerekir. Bu da bireyin şuurulu olmasını gerektirir.

İnsanların yaşamları boyunca yerine getirmeleri veya kaçınmaları gereken tutum ve davranışları bir şekilde dinle ilişkisini kurabilmek mümkündür. Ne var ki ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, kalkınma ve şuur konusundaki durumlarının, dindarlığın sadece ibadetlerle sınırlı tutulması eğiliminden kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kalkınma sürecinde dünya’da olup bitenleri izleyip bunlar hakkında fikir sahibi olmak çok önemlidir. Çağımızda kalkınmalarını bir an evvel gerçekleştirmek isteyen pek çok ülke, gelişme hevesi ve gelişme potansiyeline sahip olmalarına rağmen, bir türlü bunu başaramamaktadırlar. İyi niyetle kalkınmayı arzu eden ülkelerin çoğu zaman gelişmiş ülkeler tarafından istismar edildiği düşünülmektedir. Gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkelere devamlı kendilerinin bir pazarı ve borç verilen ham madde ihracatçısı ülkeler nazarıyla bakmaları kalkınma çabası içerisindeki ülkeleri olumsuz etkilemektedir.

Bu nedenle gerek kalkınmayı arzu edenlerin gerekse aynı yönde çalışma yapacak olanların konuyu her açıdan değerlendirebilmeleri için çok dikkatli, esnek ve şuurlu bir zihin yapısına sahip olmaları gerekmektedir. İnsanlarda genel bir kanaat olarak, dindar insanın sanki dünya işlerinden uzak olması gerektiği gibi bir anlayış vardır (Buber, 2003, s. 125). Ancak ibadetlerini yapan bir kişinin dinî referansla, dinin emri gereği dürüst olması, verdiği sözü yerine getirmesi, ekonomik olarak ‘alan el’ değil ‘veren el’ olmak için çalışması, kısaca bilinçli olması gerekir.

Delaysıyla bir Müslüman’ın bilinçli bir şekilde ilim yapması, zamanını faydalı bir şekilde değerlendirmesi, işini en güzel bir şekilde yerine getirmesi ve güvenilir olması gerekmektedir. Onun aynı zamanda diğer insanlarla iyi geçinmesi, israf etmemesi, tutumlu olması, aklını kullanması, üretici olması, helalinden zengin olması, iki günü birbirine denk olmaması, iş birliği yapması ve tembelliğe yol açmayan bir kader ve tevekkül anlayışına sahip olması da bir şuur meselesidir. Şuurlu olmanın gereği de, aynı zamanda kalkınmanın önemli kriterleri olarak kabul edilen, bu davranışların hayata geçirilmesi ile gerçekleştirilebilmiş olabilir.

İslâm dini gelişmeyi, kalkınmayı teşvik eden bir din olmasına rağmen, son dönemlerde Müslümanların kalkınma konusunda bir atılım gerçekleştirememiş olmaları, durumun bir şuur meselesi olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan (1992), *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yay. İstanbul.
- Adler, Alfred (2008), *Psikolojik Aktivite*, Çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yay. İstanbul
- ....., (2009), *Yaşamın Anlam Ve Amacı*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yay.: İstanbul
- Atay, Hüseyin (1995), *Kur’ana Göre Araştırmalar Iv*, Ankara.
- ....., (1995), *Kur’ana Göre Araştırmalar V*, Ankara.
- Barber, William. J (1991), *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev.: İhsan Durdu, İstanbul.

- Baymur, Feriha (1994), *Genel Psikoloji*, İnkılap Yay. İstanbul
- Berkes, Niyazi (1972), *Türkiye'de Çağdaşlaşma Akımları*,
- Birdal, İlker Ve Ulutan, Burhanettin (1992), *Ekonomik Kalkınma Stratejisi*, Milliyet Yay.: İstanbul.
- Buber, Martin 2003, *Ben Ve Sen*, Çev.: İ. Palsay, İnci, Kitabiyat. Yay.: Ankara.
- Budak, Selçuk (2000), *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Ve Sanat.Yay.: Ankara.
- Carrel. Alexis (1978), *Başarının Sırları*, Çev. Refik Özdek, Yağmur Yay.: İstanbul.
- Casson, Herbert. N. (1975), *İlerle Ve İlerlet*, Çev.: Ö. R. Doğrul, Tokar Yay.
- Crocker, David A. (1991), "Toward Development Ethics", *World Development*, Vol: 19, No: 5.
- Cüceloğlu, Doğan (1995), *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yay.: İstanbul
- ....., (1996), *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Yay., İstanbul
- Çataloğlu, Oğuz (1971), *İktisadi Kalkınma Büyüme*, Ege.Üni.İktisadi Ve Ticarî Bil. Fak. Yay.: İzmir.
- Daco, Pierre (1983), *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları*, Çev.: O. A Gürün, İnkılâb Ve Aka Kitabevi: İstanbul.
- Davies, Antony (2004), "The Role Of Religion In The Economy", *International Journal On World Peace*, Vol. Xxi, No.2 June.
- Erdinç, Gülbuhar (1996), "Türkiye'nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam Nuri Demirağ". *Aksiyon Dergisi*, 15-21 Haziran.
- Ergüder, Üstün; Esmer, Yılmaz Ve Kalaycıoğlu, Ersin (1991), *Tüsiad Türk Toplumunun Değerleri*, Boyut Matbaacılık A.Ş. :İstanbul
- Ersoy, M. Akif (2006), *Safahat*, Neşr. Haz.: M.E. Düzdağ, Çağrı Yay. İstanbul.
- Fukuyama, Francis (1998), *Güven, Sosyal Erdemler Ve Refahın Yaratılması*, Çev.: A. Buğdaycı, Türkiye İş Bakası Kültür Yay.: Ankara.
- Geçtan, Engin (1988), *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Güler, İlhami 2007, "Tevhidin Şiari", *İslâmiyat* (Bülten 19), Nisan-Haziran.
- Hall, Calvin S. Gardner (1973), *A Primer Of Jungian Psychology*, New Americanlibrary, New York
- Hoffer, Eric (1995), *Kesin İnançlılar*, Çev. E. Günur, İm Yay.: İstanbul.
- Hoselitz, Bert. F (1970), *Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri*, Çev. Esin Talu Çelikkan, Yarım.Yay. Ankara.
- Hür, Cihangir (2008), *İş Yaptığımız İslam Ülkelerinde Kalite Anlayışı*, İslam Ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu İçinde, İlahiyat Fak. Yay. İzmir
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1988), "Gençlikte İlmî Zihniyetin Uyandırılması". *Din Öğretimi Der.*, Sy: 17, S. 58. M.E.G.S.B.Y.

- İkbal, Muhammed (1981), *Armağan-I Hicaz*, Çev. Ahmet Asrar, Düşünce Yay.: İstanbul.
- Jung C. G (2001), *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Çev. E. Büyükkanat, Say Yay. İstanbul
- Karagül, Mehmet (2007), “Parasız Kalkınma Olmaz Diyenlere Cevap”. *Yeniçağ* 30 Eylül.
- Kısa,Cihat (2005), *Carl Gustav Jung’da Din Ve Bireyleşme Süreci*, İlahiyat V. Yay.: İzmir
- Köknel, Özcan (1982), *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay. İstanbul.
- Köknel, Özcan (1998), *Zorlanan İnsan*, Altın Kitaplar Yay. İstanbul.
- Kuran, Timur (2002), *İslam’ın Ekonomik Yüzleri*, Çev:Yasemin Tezgiden, İletişim Yay.: İstanbul.
- Kuşat, Ali (2003), “Değerler Sistemi Olarak ‘Kimlik’ Duygusu Ve Atatürk”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy. 15.
- Özakupınar, Yılmaz (2000), *Psikolojinin Kavramasal Yapısı*, Ötüken.Yay. İstanbul.
- ....., (2002), *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, Ötüken Yay. İstanbul.
- Özel, Mustafa (2009), **Konferans**, Malatya Belediyesi Konferans Salonu, 28 Şubat,
- Özgülven, Ali (1988), *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma Ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Peker, Hüseyin (2008), *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay. İstanbul.
- Samuelson, Paul. A (1965), *İktisat*, Çev.: Y. Demirgil, Doğuş Mat.Ve Tic. Lmt. Şrt. Ankara.
- Sayar, Ahmet Güner (2005), *İktisat Metodolojisi Ve Düşünce Tarihi Yazıları*, Ötüken Yay. İstanbul.
- Sinanoglu, Oktay (2003), *Büyük Uyanış*, Otopsi Yay. İstanbul.
- Solso, Robertl Ve Maclin, M. Kimberly (2007), *Bilişsel Psikoloji*, Bayrak Mat. İstanbul
- Tabakoğlu, Ahmet 2004, S.1153. “İslami İlimlerde Metodoloji Usul Problemi”, *Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı*, 10, Üsküdar Belediyesi, Çamlıca Eğitim Merkezi, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (1996), *İslâm Ekonomik Sistemi Ve Weberci Görüşler*, Turan Yay. İstanbul.
- Ülgener, Sabri F. (1985), *Dünden Bugüne İktisat Ve İşletmecilik, ‘Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul.
- Vural, Savaş (1986), *Kalkınma Ekonomisi*, Beta Basım Yay., İstanbul.
- Yavilioğlu, Cengiz (2001), “Ekonomik Kalkınma Ve Motivasyon Arasındaki İlişki”, *Cumhuriyet Üni. İktisadi Ve İdari Bilimler Der.*, C. 2, Sy. 2.